

Ίδρυση του Χημικού Τμήματος του Πανεπιστημίου Αθηνών: Η μακρά πορεία έως το 1918

Βασιλική Σιγούντου, Υπ. Διδάκτωρ Πανεπιστημίου Αιγαίου, Εκπαιδευτικός, visig@yahoo.gr

Είναι σύνηθες η αφήγηση της ιστορίας του Τμήματος Χημείας του Πανεπιστημίου Αθηνών να εκκινεί από το 1918 και, στη συνέχεια, να παρουσιάζεται η πορεία της 100χρονης σήμερα -διακεκριμένης όντως- παρουσίας του. Αυτό είναι σωστό, καθώς το έτος ίδρυσης 1918 αποτέλεσε τη χρονιά-ορόσημο. Ωστόσο, κατά το διάστημα από το 1904 που δημιουργήθηκε η αυτόνομη Σχολή των Φυσικών και Μαθηματικών Επιστημών μέχρι το 1918 και ακόμα πιο πέρα, συνέβησαν σημαντικές διεργασίες γύρω από το Χημικό Τμήμα. Διεργασίες που σχετίζονταν με τη Σχολή, το Πανεπιστήμιο, την ελληνική κοινωνία. Στον επιστημονικό, πολιτικό, δημόσιο λόγο και πράξη τα σχετικά ζητήματα κατείχαν όλη αυτή την περίοδο κεντρική θέση. Η διαπραγμάτευσή τους, τα χαρακτηριστικά που είχαν, οι ατελέσφορες εκβάσεις κάποιων προσπαθειών και η καρποφόρα κατάληξη άλλων, συνεισφέρουν ώστε να κατανοήσουμε το πώς αναπτύχθηκε το επιστημονικό εγχείρημα στο αθηναϊκό Πανεπιστήμιο.

Το 1904, όταν η Σχολή των Φυσικών και Μαθηματικών Επιστημών στο Πανεπιστήμιο Αθηνών αυτονομήθηκε από τη Φιλοσοφική¹, διέθετε δύο τμήματα: το Μαθηματικό και το Φυσικό που περιλάμβανε όλες τις φυσικές επιστήμες (τη φυσική, τη χημεία, τη βιολογία και τη γεωλογία). Ο όρος «τμήμα» δεν είχε τότε τον χαρακτήρα μίας αυτόνομης ακαδημαϊκής μονάδας όπως τον γνωρίζουμε σήμερα και η κάθε Σχολή λειτουργούσε ενιαία, ακαδημαϊκά και διοικητικά. Όταν χρησιμοποιούμε τον όρο εννοούμε τη δυνατότητα της Σχολής να παρέχει διακριτά προγράμματα σπουδών, άρα και πτυχία. Το χημικό πτυχίο θεσπίστηκε το 1918².

Οι διεργασίες στο Πανεπιστήμιο και την κοινωνία, στην Ελλάδα και την Ευρώπη μέσα από τις οποίες φτάσαμε στην αυτόνομη Φυσικομαθηματική Σχολή είναι ένα ευρύτατο θέμα. Στο συγκεκριμένο άρθρο, με σκοπό να αναδειχθούν εκλεπτυσμένες πτυχές της ίδρυσης του Χημικού Τμήματος που παραμένουν άγνωστες, θα επικεντρωθούμε σε διαστάσεις των διεργασιών αυτόνομησης εντός του αθηναϊκού Πανεπιστημίου που, στη συνέχεια, επέδρασαν στην πορεία ίδρυσης του Χημικού Τμήματος. Ανάμεσα σε αυτές, αναμφίβολα σημαντική, ήταν η συμβολή των χημικών εργαστηρίων.

Τα χημικά εργαστήρια και η συγκρότηση της ομάδας των χημικών επιστημόνων στο Πανεπιστήμιο Αθηνών

Στο ελληνικό Πανεπιστήμιο, όπως συνέβη και στα ευρωπαϊκά³, η χημεία ήταν ο επιστημονικός κλάδος που εισήγαγε τη λειτουργία των εργαστηρίων και έφερε στα πανεπιστήμια χώρους εξοπλισμένους με πάγκους, φούρνους και

φιάλες με διάφορες ουσίες (Klein, 2008). Τα εργαστήρια, ως τόποι αφιερωμένοι μάλιστα στην πρακτική παρά στη θεωρητική διερεύνηση του φυσικού κόσμου, αντιμετώπισαν δυσκολίες να συγκαταληχθούν στα οργανικά στοιχεία ενός πανεπιστημίου. Αυτό ήταν αποτέλεσμα μιας μακράς παράδοσης που όριζε τη χειρωνακτική εργασία ως υποδεέστερη της πνευματικής. Αυτή η ριζωμένη παράδοση, που συγκρότησε τον ακαδημαϊκό κόσμο ώστε να οργανώνει τη μάθηση γύρω από τη μελέτη των βιβλίων, ήταν ένας από τους λόγους που αρκετοί επιστήμονες στις αρχές του 19^{ου} αιώνα δεν μπορούσαν να προσδώσουν σε ένα εργαστήριο το κύρος μίας βιβλιοθήκης. Η ίδια η φύση της εργαστηριακής πράξης -και η συνακόλουθη συγκρότηση της γνώσης- καθιστούσαν δύσκολη τη διαδικασία νομιμοποίησης της χημείας εντός των πανεπιστημίων με τη μορφή ενός ανεξάρτητου επιστημονικού πεδίου (Meinel, 1983 & 1988). Οι διεργασίες για την ενσωμάτωση, την ανάπτυξη και την εξέλιξη των αρχικών εργαστηρίων στα πανεπιστήμια είχαν ως αποτέλεσμα να εδραιωθεί για τη χημεία, νωρίτερα από ότι για τους άλλους κλάδους των φυσικών επιστημών, η αντίληψη ότι εφόσον ένα πανεπιστήμιο επιδιώκει να αναπτύξει ένα επιστημονικό πεδίο τότε θα πρέπει να παρέχει τους αντίστοιχους εργαστηριακούς χώρους για τη διδασκαλία και την έρευνα (Crosland, 2005).

Στο Πανεπιστήμιο Αθηνών η ανάγκη να ασκούνται εργαστηριακά οι φοιτητές, και συνακόλουθα η ανάγκη να ιδρευθεί εργαστήριο με αυτόν τον σκοπό, αναδείχθηκε το 1867. Ήταν το έτος που για πρώτη φορά, εντός της καθηγητικής διδασκαλίας, πραγματοποιήθηκαν εργαστηριακές ασκήσεις από τους φοιτητές. Επρόκειτο για δώδεκα φοιτητές

1. ΦΕΚ 116Α, 4/6/1904.

2. ΦΕΚ 89Α, 27/4/1918, Ν. 1327.

3. Με τον όρο «ευρωπαϊκά» πανεπιστήμια αναφερόμαστε σε αυτά της Γαλλίας, της Γερμανίας και της Βρετανίας παρά το γεγονός ότι και άλλα πανεπιστήμια του ευρωπαϊκού χώρου είχαν επίδραση στην ανάπτυξη των φυσικών επιστημών. Η επιλογή γίνεται γιατί η πανεπιστημιακή κατάσταση αυτών των χωρών, κυρίως των δύο πρώτων, επηρέασε την ίδρυση και την αρχική πορεία του νεοσύστατου ελληνικού Πανεπιστημίου (Κιμουρτζής, 2003).

4. Ιστορικό Αρχείο Πανεπιστημίου Αθηνών (στο εξής ΙΑ), Πρυτανικοί Λόγοι, λογοδοσία πρύτανη Θ. Ορφανίδη (1867-1868), σ. 160-163.

του Φαρμακευτικού Σχολείου και είκοσι δύο της Ιατρικής. Ο χώρος άσκησής τους ήταν το εργαστήριο του Αναστάσιου Κ. Χρηστομάνου⁴ που μόλις είχε εκλεγεί καθηγητής Γενικής Πειραματικής Χημείας στο Φυσικομαθηματικό Τμήμα της Φιλοσοφικής Σχολής. Μέχρι εκείνη τη στιγμή οι πανεπιστημιακές παραδόσεις κάποιων μαθημάτων περιλάμβαναν πειράματα επίδειξης, όμως τα υπάρχοντα μέσα και πολύ περισσότερο η οργάνωση των σπουδών, δεν ευνοούσαν την πειραματική άσκηση των φοιτητών. Στη συνέχεια, το 1869, το ίδιο πραγματοποιήθηκε από τον Γεώργιο Ζαβιτσάνο στο μάθημα της Φαρμακευτικής Χημείας. Τα εργαστήρια των δύο εδρών ιδρύθηκαν επίσημα το 1874. Τα επόμενα εργαστήρια ιδρύθηκαν νομοθετικά είκοσι χρόνια αργότερα, το 1894 (στη Φυσική και τη Βοτανική), και μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα είχαν επεκταθεί και στα άλλα μαθήματα των φυσικών επιστημών. Το χρονικό διάστημα που απαιτήθηκε -πάνω από δύο δεκαετίες- για να πληθύνουν και να εδραιωθούν τα εργαστήρια, είναι ένα αξιοσημείωτο χαρακτηριστικό του αθηναϊκού Πανεπιστημίου που δεν έχει διερευνηθεί επαρκώς. Ωστόσο αυτή η χρονική απόσταση ανάμεσα στα πρώτα εργαστήρια χημείας και στα άλλα που ιδρύθηκαν μεταγενέστερα συνέβαλε, όπως θα φανεί στη συνέχεια, ώστε η ανάπτυξη του κλάδου της χημείας να εμφανίζεται, στο γύρισμα του 20^{ου} αιώνα, συγκριτικά υπέρτερη ανάμεσα στους υπόλοιπους κλάδους των φυσικών επιστημών.

Η ίδρυση του εργαστηρίου Γενικής Πειραματικής Χημείας συνοδευόταν από την ανάγκη να καθοριστεί ένας διακριτός χώρος στον οποίο θα λειτουργούσε. Από την υποβολή σχετικής πρότασης απαιτήθηκαν διεργασίες είκοσι ετών ώστε να παραδοθεί το 1890 το κτίριο του Χημείου στην οδό Σόλωνος. Τα κτίρια που στεγάζουν επιστημονικές δραστηριότητες εκπροσωπούν, κυριολεκτικά και μεταφορικά, τη διεκδίκηση μίας επικράτειας από την επιστημονική κοινότητα που αναπτύσσεται εντός τους. Οι σχετικές με αυτά διεργασίες προσδιορίζουν τις επιδιώξεις και τα κίνητρα της κοινότητας και συνδέονται με τη δημόσια αναγνώριση που την περιβάλλει (Forgan, 1989 & 1994· Forgan & Gooday, 1996· Ρεντετζή, 2010: xlviii-xlv). Με αυτό τον τρόπο λειτούργησε και το κτίριο του Χημείου στην Αθήνα του 19^{ου} αιώνα: κατέστησε την κοινότητα της χημείας, και ευρύτερα των φυσικών επιστημών, αφενός υπολογίσιμη μέσα στο Πανεπιστήμιο και αφετέρου «ορατή» στην κοινωνία.

Κανείς δεν μπορεί να προσπεράσει σε αυτή τη διαδρομή την αδιαμφισβήτητη ηγετική προσωπικότητα του καθηγητή χημείας Α. Κ. Χρηστομάνου. Ο Χρηστομάνος πρωταγωνίστησε στη λειτουργία του πρώτου εργαστηρίου και στη θεσμοθέτηση των υπολοίπων, στη διεκδίκηση του κτιρίου του Χημείου και στην κατασκευή του, στην πρόσληψη επιστημονικού προσωπικού στα εργαστήρια και στην κατοχύ-

Αναστάσιος Κ. Χρηστομάνος

ρωση της θέσης τους, στην εδραίωση των φυσικών επιστημών και ειδικότερα της χημείας στη μέση εκπαίδευση και ιδιαιτέρως στην προώθηση της ιδέας της βιομηχανικής ανάπτυξης στη χώρα. Η συγκέντρωση στο πρόσωπό του όλων αυτών των δραστηριοτήτων -και της εξουσίας που απέρρεε από αυτές- είχαν, ήδη από την εποχή του, αποτελέσει σημείο συσπείρωσης αλλά και τριβής στον πανεπιστημιακό χώρο.

Όλα τα προαναφερόμενα ήταν παράμετροι ώστε στο γύρισμα του αιώνα η ομάδα των χημικών επιστημόνων στο Πανεπιστήμιο Αθηνών να διαθέτει, ποσοτικά και ποιοτικά, χαρακτηριστικά που τη διαφοροποιούσαν από τις υπόλοιπες των φυσικών επιστημών. Ενδεικτικά μπορούν να αναφερθούν δύο μόνο ποσοτικές ενδείξεις. Ανάμεσα στους 14 υψηλότες που είχε η Φυσικομαθηματική Σχολή κατά την περίοδο 1904-1911 σε όλα τα γνωστικά αντικείμενα, οι 8 ήταν χημικοί. Επίσης, ανάμεσα στα 45 φυσικά πρόσωπα που κατείχαν ή διεκδίκησαν καθηγητική έδρα την περίοδο 1904-1922 (σε όλα τα γνωστικά αντικείμενα της Σχολής) οι 17 ήταν χημικοί (δηλαδή το 38%) όταν οι χημικές έδρες ήταν την ίδια περίοδο περίπου το 20% του συνόλου.

Η ίδρυση του Χημικού Τμήματος: από τις αρχικές μεταιώσεις έως την πραγμάτωση

Μέσα στο περίγραμμα που προαναφέρθηκε εγγράφονταν οι συζητήσεις στη νεοσύστατη Σχολή με θέμα την εξειδίκευση των σπουδών του φυσικού τμήματος. Αρκετές φορές, με πρωτοβουλία του Χρηστομάνου, συζητήθηκε η πρόταση χωρισμού του φυσικού τμήματος σε φυσικοχη-

5. ΙΑ, Πρακτικά Συνεδριάσεων Φυσικομαθηματικής Σχολής (στο εξής ΦΜΣ), 12/11/1904, 15/12/1904, 17/1/1905, 17/3/1906.

μικό και φυσικοϊστορικό (ή φυσιογραφικό)⁵. Η εισήγηση διατυπωνόταν είτε με αφορμή την ανάπτυξη σχεδίων για την επιστημονική συγκρότηση της νέας Σχολής, είτε σε συνδυασμό με τους εκπαιδευτικούς περιορισμούς που έθεταν τα πολλά μαθήματα του φυσικού τμήματος στην εργαστηριακή κατάρτιση των φοιτητών. Η συζήτηση πραγματοποιούνταν μέσα σε μία περίοδο οικονομικής ανάπτυξης για τη χώρα (Δερτιλής, 2014: 861-889) όπου, παράλληλα, αναπτυσσόταν μία εντονότερη δραστηριότητα στη βιοτεχνική και βιομηχανική παραγωγή σε τομείς σχετικούς με τη χημεία (Αγριαντώνη, 1999: 187-189). Παράλληλα στην κοινωνία είχε ισχυροποιηθεί η αντίληψη που εμπιστευόταν τις απεριόριστες δυνατότητες της βιομηχανίας και της επιστήμης και επένδυε στη μεταξύ τους σχέση τις προσδοκίες για το μέλλον.

Υπήρχε επομένως, ένα ευνοϊκό πλαίσιο για την πρόταση διαίρεσης του φυσικού τμήματος. Ωστόσο, παρά τις επίμονες προσπάθειες του Χρηστομάνου για μία θετική απόφαση της Σχολής, αυτή δεν λαμβανόταν. Κυριαρχούσε ο σκεπτικισμός στους υπόλοιπους καθηγητές σχετικά με τις ελάχιστες επαγγελματικές προοπτικές που θα είχαν οι φοιτητές ενός μελλοντικού φυσιογραφικού τμήματος και τις επιπτώσεις αυτού του γεγονότος στην επιλογή τους να σπουδάσουν τις συγκεκριμένες επιστήμες⁶.

Μετά το 1906 οι σχετικές συζητήσεις περιορίστηκαν, αν και δεν έλειψαν. Βρισκόμαστε σε μία περίοδο που την κατάσταση οριοθετούσαν δύο παράμετροι. Από τη μια ήταν η τοποθέτηση του Πανεπιστημίου στο επίκεντρο της δημόσιας κριτικής η οποία συνέβαλε, μεταξύ άλλων, σε ένα μαζικό κύμα απολύσεων πανεπιστημιακών καθηγητών το 1910. Από την άλλη ήταν η σφοδρή εσωτερική αντιπαράθεση που αναπτύχθηκε στη Σχολή μετά τον θάνατο του Χρηστομάνου σχετικά με την ηγεμονία στον κλάδο της χημείας. Ωστόσο, η αναγκαιότητα για εξειδικευμένες σπουδές στη χημεία διευρύνονταν. Αυτό διότι αφενός αυξάνονταν οι μικρές, αρχικά, ανάγκες της παραγωγής και αφετέρου διότι είχαν προστεθεί οι ανάγκες για χημικούς που δημιουργούσαν οι προσπάθειες εκσυγχρονισμού των κρατικών υπηρεσιών⁷. Αντίθετα απ' ό τι ενδεχομένως κανείς αναμένει, εκτός από τις θέσεις καθηγητών στη μέση εκπαίδευση υπήρχε και ένα σημαντικό μέρος των αποφοίτων του ενιαίου φυσικού τμήματος αυτής της περιόδου (όπως δείχνουν στοιχεία που βρίσκονται υπό επεξεργασία) το οποίο στρεφόταν σε εργασιακή απασχόληση σε θέσεις

χημικών στη δημόσια ή ιδιωτική αγορά εργασίας.

Από την άλλη, η μη εξειδίκευση που παρουσίαζαν οι γενικές σπουδές του φυσικού τμήματος και η συσσώρευση των μαθημάτων στο πρόγραμμά του οδηγούσε συχνά σε μία αιχμηρή παρουσίαση της κατάστασης. Ο υφηγητής της χημείας Β. Ησαΐας χαρακτήριζε δηκτικά τους αποφοίτους του φυσικού τμήματος: «Ουδέ αστρονόμοι είνε, ουδέ Φυσικοί, ουδέ Ζωολόγοι, ουδέ Βοτανικοί, ουδέ Ορυκτολόγοι, ουδέ Γεωλόγοι, ουδέ Χημικοί. Είναι μόνον κακοί διδάσκαλοι κατωτέρων σχολείων» (Ησαΐας, 1911: 6-7· η επισήμανση στο πρωτότυπο). Ακόμα κι αν προσπεράσει κανείς τον αφοριστικό χαρακτήρα αυτών των παρατηρήσεων, φαίνεται πως αντικατόπτριζαν μία πραγματικότητα που αποτελούσε κοινή διαπίστωση.

Αυτή την πραγματικότητα προσπάθησε να διαχειριστεί ο νέος πανεπιστημιακός νόμος που εισήχθη το 1911 η πρώτη κυβέρνηση του Ελευθερίου Βενιζέλου. Το αρχικό νομοσχέδιο για τον Οργανισμό του Εθνικού Πανεπιστημίου που είχε υποβάλει στη Βουλή ο υπουργός Απ. Αλεξανδρής προέβλεπε την ύπαρξη τριών τμημάτων στη Σχολή (δύο που θα προέκυπταν από τον χωρισμό του φυσικού τμήματος και το μαθηματικό)⁸. Την πρόταση επικρότησε η κοινοβουλευτική επιτροπή που επεξεργάστηκε το νομοσχέδιο, καθώς θεώρησε ότι η διάκριση των επιστημών, αν και δυσχερής εξαιτίας της στενής συνάφειας των μαθημάτων και της ενότητας της επιστήμης, «είνε πρακτικώς ωφέλιμος και επιβεβλημένη δια την διευκόλυνσιν των σπουδών, άλλως αύται θα διεξήγοντο περιπλεγμένως και επιποθείως»⁹. Ο χωρισμός σε τρία τμήματα αναφέρθηκε επίσης συχνά κατά την κοινοβουλευτική συζήτηση και αντιμετωπίστηκε ως μία αναγκαιότητα ευρέως αποδεκτή σε όλο το πολιτικό φάσμα¹⁰.

Αντίθετη όμως ήταν η υποδοχή της πρότασης από τη Σχολή. Η Φυσιομαθηματική περιλάμβανε τότε, εξαιτίας των απολύσεων του 1910, πέντε καθηγητές-μέλη αντί για τους δώδεκα που είχε έως τότε. Η Σχολή των πέντε καθηγητών αντέδρασε στη διαίρεση του φυσικού τμήματος και λακωνικά, αλλά παραστατικά, δήλωσε πως «φρονεί ότι το γενν έχον πρέπει να μείνη»¹¹ με αποτέλεσμα να αποσυρθεί η διάταξη από την υπουργική πρόταση και μάλιστα να καταψηφιστεί σχετική τροπολογία¹².

Λίγους μήνες αργότερα, όταν οι έδρες είχαν ξανά σχεδόν συμπληρωθεί, το ζήτημα αναδείχθηκε με έντονο τρόπο κατά την κατάρτιση νέου προγράμματος σπουδών

6. ΙΑ, Πρακτικά Συνεδριάσεων ΦΜΣ, 17/1/1905.

7. Κρατικά χημεία είχαν ιδρυθεί στις αρχές του 20ου αιώνα (το Γεωπονικό Χημείο και το Χημικό Εργαστήριο του υπουργείου Οικονομικών). Στα τέλη της πρώτης δεκαετίας (1909) δημιουργήθηκαν νέες κρατικές υπηρεσίες και επεκτάθηκαν οι προηγούμενες.

8. Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής (στο εξής ΕτΒ), Παράρτημα, 1911 (τ. Α), σ. 392, άρθρο 1.

9. ΕτΒ, Παράρτημα, 1911 (τ. Α), σ. 408.

10. ΕτΒ, 1911, σ. 3025, 3026, 3035, 3409 & 3417.

11. ΙΑ, Πρακτικά Συνεδριάσεων ΦΜΣ, 28/3/1911· ΙΑ, Πρακτικά Συνεδριάσεων Συγκλήτου, 29/4/1911.

12. ΕτΒ, Παράρτημα, 1911 (τ. Α), σ. 424 & 439, άρθρο 1 & ΕτΒ, 4/7/1911, σ. 3417.

για το φυσικό τμήμα. Οι καθηγητές χημείας και φυσικής Κ. Ζέγγελης και Δ. Χόνδρος διατύπωσαν τη γνώμη ότι ο διπλός σκοπός του τμήματος (δηλαδή αφενός η μόρφωση εκπαιδευτικών για τα σχολεία και αφετέρου η κατάρτιση χημικών που θα εργαζόνταν στη βιομηχανία ή τις κρατικές υπηρεσίες) οδηγούσε αναπόφευκτα σε μία επιλογή η οποία, «τάσσα εν ίση μοίρα διδασκαλίας πάντα τα μαθήματα και επιβαλλούσα επίσης πάντα εις τον πτυχιούχον του φυσικού τμήματος», είχε αποτέλεσμα να καταρτίζεται ένα πρόγραμμα «πνευματικού υπερσιτισμού» με επιβαρυντικές συνέπειες στη μόρφωση των φοιτητών. Η πρόταση περί διαίρεσης σε δύο πτυχία (δασκάλου φυσικών επιστημών στη μέση εκπαίδευση και χημικού για τον δημόσιο ή ιδιωτικό τομέα) και δύο διδακτορικά διπλώματα (φυσικοϊστορικών επιστημών και φυσικοχημικών επιστημών) επανήλθε τότε, αλλιά συνάντησε ξανά το επιχείρημα του παραγκωνισμού των υπολοίπων κλάδων των φυσικών επιστημών και της ύπαρξης ενός πρόσφατα ψηφισμένου νόμου που δεν περιλάμβανε μία τέτοια ρύθμιση¹³.

Το ίδιο θέμα τέθηκε ξανά ένα χρόνο μετά, το 1913-1914, λίγο μετά το τέλος των νικηφόρων βαλκανικών πολέμων. Το αποτέλεσμά τους δεν παρείχε μόνο αισιοδοξία, προσέφερε και νέα εδάφη και νέους πλουτοπαραγωγικούς πόρους. Στα οραματικά σχέδια και τα πολιτικά προγράμματα για την ανάπτυξη της χώρας που διατυπώνονταν τότε, οι χημικοί επιστήμονες διαδραμάτιζαν έναν σημαντικό ρόλο¹⁴. Το ζήτημα επανήλθε με πρωτοβουλία μίας πανεπιστημιακής επιτροπής που είχε αναλάβει να διατυπώσει πρόταση για την αναθεώρηση του Οργανισμού. Στο πόρισμά της η επιτροπή εισηγήθηκε να θεσπιστούν τρία πτυχία για τη Σχολή και τρία αντίστοιχα διδακτορικά διπλώματα (μαθηματικό, φυσικοϊστορικό και φυσικοχημικό)¹⁵. Δεν ήταν, ωστόσο, μία ομόφωνη εισήγηση: ο καθηγητής Αστρονομίας Δ. Αιγινήτης, που ήταν μέλος της επιτροπής, διαφώνησε με την πρόταση και υποστήριξε ότι η σπουδή του συνόλου των φυσικών επιστημών ήταν απαραίτητη ιδίως για όσους θα ακολουθούσαν το εκπαιδευτικό επάγγελμα και πρότεινε να διατηρηθεί, παράλληλα για αυτούς, το γενικό πτυχίο¹⁶. Το γεγονός ότι το θέμα επανεισήγαγε μία επιτροπή με γενικότερη αρμοδιότητα (και μάλιστα έχοντας δεδομένη

τη διαφωνία από ένα μέλος της Σχολής που διέθετε κύρος και ερείσματα) συντείνει στην ερμηνεία ότι υπήρχε επιδίωξη να εξειδικευτούν οι πανεπιστημιακές σπουδές στις φυσικές επιστήμες, ιδιαιτέρως μέσω της ενίσχυσης των σπουδών της χημείας· επιδίωξη εδραιωμένη σε ένα τμήμα του ακαδημαϊκού κόσμου και σε ένα μέρος, τουλάχιστον, της πολιτικής ηγεσίας.

Σε αυτό το χρονικό σημείο θα συμβεί μία μεταστροφή: η Σχολή αποδέχθηκε την εισήγηση. Πρότεινε τα δύο πτυχία (το μαθηματικό και το φυσιογραφικό) να οδηγούν στη μέση εκπαίδευση και το τρίτο (το φυσικοχημικό) στη βιομηχανία και τις χημικές θέσεις του δημόσιου τομέα¹⁷. Η συγκεκριμένη απόφαση, που λήφθηκε τον Ιανουάριο 1914, αποτελεί ένα σημείο καμπής που εκφράζει την αλλαγή στη θέση του καθηγητικού σώματος της Φυσικομαθηματικής Σχολής για το ζήτημα. Με δεδομένη τη συμμετοχή προσώπων που είχαν διαφωνήσει με την ίδια προοπτική προηγουμένως, η συγκεκριμένη συνεδρίαση κατέγραψε συλλογικές αλλιά και ατομικές διαφοροποιήσεις στις θέσεις για τη διαίρεση του φυσικού τμήματος.

Ωστόσο δεν υπήρξαν τότε εξελίξεις. Η κήρυξη το ίδιο καλοκαίρι του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και η σφοδρή περίοδος των γεγονότων του εθνικού διχασμού που ακολούθησαν, τα οποία έπληξαν και το Πανεπιστήμιο και ιδιαιτέρως τη Φυσικομαθηματική Σχολή (Κιμουρτζής & Σιγούντου, 2018), είναι γεγονός ότι περιόρισαν το χρονικό διάστημα ώστε να υλοποιηθεί ένα τέτοιο σχέδιο. Τα στενά χρονικά περιθώρια όμως δεν αιτιολογούν από μόνα τους τη μη προώθηση του σχεδίου· η μεταστροφή στις θέσεις, σε κάποιες περιπτώσεις υπαγορευμένη από την ανάγκη, δεν σημαίνει πάντοτε και μεταστροφή στις ενέργειες. Το επόμενο διάστημα υπήρξαν υπομνήσεις του αιτήματος προς το υπουργείο¹⁸ και προσδοκίες ότι τη διαίρεση «θάττον ή βράδιον εξ ανάγκης θα αποδεχθή η πολιτεία»¹⁹, αλλιά δεν υπήρξαν συστηματικές διεκδικήσεις.

Το 1917, έξι χρόνια μετά τη ματαίωση από τη Σχολή της ίδρυσης του τρίτου τμήματος και τρία χρόνια μετά την αλλαγή στη θέση της, η αναγγελία ότι σχεδιαζόταν να ιδρυθεί τμήμα χημικών μηχανικών στο Πολυτεχνείο μετέβαλε περαιτέρω όχι μόνο τις στάσεις, αλλιά και τις ενέργειες.

13. ΙΑ, Πρακτικά Συνεδριάσεων ΦΜΣ, 6/4/1912.

14. Ενδεικτικά: ο Δ. Τσακαλώτος (επιμελητής στο Εργαστήριο Ανόργανης Χημείας και μετέπειτα καθηγητής Φυσικοχημείας) μετά τη λήξη των βαλκανικών πολέμων είχε αναλάβει, με εντολή του γενικού διοικητή Μακεδονίας Στ. Δραγούμη, να αποτυπώσει την υφιστάμενη κατάσταση της βιομηχανικής κίνησης στην περιοχή και να εισηγηθεί τα απαιτούμενα μέτρα (βλ. περιοδικό Αρχιμήδης, 1914, τχ. 1, σ. 9-12 & τχ. 2, σ. 13-17).

15. Η επιτροπή συγκροτήθηκε το 1913 επί της πρωταετίας του Θ. Ζαΐμη και εργάστηκε με εισηγητή τον καθηγητή της Νομικής Κ. Βασιλείου. Στο πόρισμά της με τίτλο Έκθεσις επί της αναθεωρήσεως των πανεπιστημιακών νόμων υποβλήθησα τω Υπουργώ συμπεριέλαβε την πρόταση διαίρεσης του φυσικού τμήματος (σ. 85-87) την οποία αιτιολόγησε ως εξής: «το να εξητάζεται δε εις τα αυτά μαθήματα ο μέλλων χημικός βιομήχανος εις α εξετάζεται και ο μέλλων διδάσκαλος της Φυσικής ή της Βοτανικής, ή να υφίσταται την αυτήν δοκιμασίαν ο μέλλων Έφορος Αρχαιοτήτων και ο μέλλων διδάσκαλος Ελληνικού Σχολείου, είναι τι αυτοδύτως σόλοικον».

16. Έκθεσις επί της αναθεωρήσεως..., ο.π., σ. 139.

17. ΙΑ, Πρακτικά Συνεδριάσεων ΦΜΣ, 21/1/1914.

18. ΙΑ, Πρακτικά Συνεδριάσεων Συγκλήτου, 17/3/1916.

19. ΙΑ, Πρακτικά Συνεδριάσεων ΦΜΣ, 19/5/1915. Η συγκεκριμένη ρήση ανήκει στον Κ. Ζέγγελη.

Η Σχολή αποφάσισε να κινηθεί αποτελεσματικά και, αυτή τη φορά, πέτυχε την ίδρυση χημικού τμήματος τον Απρίλιο του 1918. Το τμήμα λειτούργησε το επόμενο ακαδημαϊκό έτος και έδωσε τους πρώτους 19 πτυχιούχους του τον Ιούνιο του 1920 καθώς ανάμεσα στις πρώτες εγγραφές του βρίσκονταν ήδη φοιτητές, αλλά και πτυχιούχοι, άλλων προγραμμάτων σπουδών.

Είναι χρήσιμο να γίνουν κάποιες επισημάνσεις για τις ροπές των εξελίξεων μέχρι το δεδομένο σημείο. Έχει υποστηριχθεί ότι η ίδρυση της σχολής χημικών μηχανικών στο Πολυτεχνείο ήταν αυτή που προκάλεσε την ίδρυση του Χημικού Τμήματος. Όχι μόνο από τον ιστοριογράφο της Σχολής καθηγητή Μ. Στεφανίδη (1948: 30) αλλά και από μεταγενέστερους συγγραφείς (ενδεικτικά: Παπαπάνος, 1970: 174). Κατά τη γνώμη μου πρόκειται για μία σύνοψη που φωτίζει ελάχιστα, όπως αναδείχθηκε, τα γεγονότα που εκδηλώθηκαν. Αλλά δεν πράττει απλώς αυτό, δεν προσπερνά μονάχα την αλληλουχία των γεγονότων στον χρόνο. Περισσότερο: δεν αναδεικνύει τη διασύνδεση των διεργασιών που συνέβησαν, δεν εντοπίζει τις καθυστερήσεις αλλά και τις επιταχύνσεις που υπήρξαν, τις συνέχειες αλλά και τις ασυνέχειες καθώς και τους μηχανισμούς και τους φορείς που τις υποστήριξαν. Επομένως, αναπόφευκτα συσκοτίζει τους παράγοντες -ακαδημαϊκούς, πολιτικούς, οικονομικούς, κοινωνικούς- που επιδρούν και διαμορφώνουν το επιστημονικό εγχείρημα. Με άλλα λόγια ερμηνεύει τελικά περιοριστικά την κοινωνική πραγματικότητα.

Οι επιμέρους σταθμοί στην πορεία ίδρυσης του Τμήματος Χημείας, οι συνθήκες που επικρατούσαν και τα ζητήματα που αναδείχθηκαν σε καθένα από τα στάδια μπορούν να φωτίσουν τον τρόπο με τον οποίο συγκροτήθηκε ακαδημαϊκά ο κλάδος της χημείας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Εάν τεθούν, βεβαίως, τα ερωτήματα και δεν παραλείψουμε σε καθεστηκυίαις απαντήσεις. Μπορούν να ερμηνεύσουν το είδος και τη χρονική αλληλουχία των διαφόρων χημικών υποπεδίων που αναδύθηκαν στο ελληνικό Πανεπιστήμιο (η οποία δεν ταυτίζεται, σε όλα τα σημεία, με το καθιερωμένο «πρότυπο» στο ευρωπαϊκό παράλληλο) και να εμπλουτίσει την κατανόηση για το πώς συντελέστηκε το πέρασμα από το μοναδικό -γενικό και αδιαφοροποίητο- γνωστικό αντικείμενο της Γενικής Πειραματικής Χημείας σε ένα διαφοροποιημένο σύνολο εξειδικευμένων αντικειμένων που βρίσκεται πιο κοντά σε αυτό που γνωρίζουμε σήμερα.

Άλλωστε, οι προαναφερόμενοι παράγοντες επέδρασαν καθοριστικά και στη συνέχεια, μετά το 1918, και διαμόρφωσαν τις συνθήκες και τους όρους λειτουργίας του Τμήματος Χημείας. Προσδιόρισαν την πρόταση που διαμορφώθηκε για την ανάπτυξή του· συσχέτισαν τη λειτουργία του με μοντέλα οικονομικής διοίκησης του Πανεπιστημίου και προσπάθειες ρύθμισης της φοιτητικής ροής, εισήγαγαν, με πρώτο πεδίο εφαρμογής το συγκεκριμένο τμήμα, έναν διαφορετικό τρόπο πρόσβασης στην ανώτατη εκπαίδευση και συνέδεσαν ισχυρότερα τον προσανατολισμό των πανεπιστημιακών σπουδών με την επαγγελματική

εξειδίκευση. Και επίσης, αυτοί οι παράγοντες επέδρασαν ώστε -και στη συνέχεια, μετά την ίδρυση- να απαιτείται μίας διαρκής υπεράσπιση της ύπαρξης του Χημικού Τμήματος η οποία έφτασε μέχρι το τέλος του Μεσοπολέμου το 1940, έτσι ώστε το 1918 να αποτελέσει μονάχα έναν σταθμό και όχι το τέλος της πορείας ίδρυσης. Το καθένα όμως από αυτά είναι μία άλλη ιστορία.

Βιβλιογραφία

- Αγριαντώνη, Χ. (1999). Βιομηχανία. Στο: Χρ. Χατζηιωσήφ (Επιμ.), Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Οι απαρχές 1900-1922 (σσ. 173-221). Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Crosland, M. (2005). Early Laboratories c. 1600-c. 1800 and the Location of Experimental Science. *Annals of Science*, 62(2), 233-253.
- Δερτιλής, Β. Γ. (2014). Ιστορία του Ελληνικού Κράτους 1830-1920. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Forgan, S. (1989). The Architecture of Science and the Idea of a University. *Studies in History and Philosophy of Science Part A*, 20(4), 405-434.
- Forgan, S. (1994). The architecture of display: museums, universities and objects in nineteenth-century Britain. *History of science*, 32(2), 139-162.
- Forgan, S., & Gooday, G. (1996). Constructing South Kensington: the buildings and politics of T.H. Huxley's working environments. *The British Journal for the History of Science*, 29(4), 435-468.
- Ησαΐας, Β. Γ. (1911). Παρατηρήσεις επί της διοργανώσεως της Σχολής των Φυσικών Επιστημών. Αθήνα: Π. Δ. Σακελλαρίου.
- Κιμουρτζής, Π. (2003). Τα ευρωπαϊκά πανεπιστήμια ως πρότυπα: η ελληνική περίπτωση (1837). *Νεύσις*, 12, 129-150.
- Κιμουρτζής, Π. & Σιγούντου, Β. (2018). Εθνικός Διχασμός και Πανεπιστήμιο Αθηνών: Η πειθαρχική δίωξη του καθηγητή Κωνσταντίνου Δ. Ζέγγελη. Στο: Σ. Ηλιάδου-Τάχου et al. (Επιμ.), Εκατό χρόνια από τη γλωσσικοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917 (σσ. 137-154). Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.
- Klein, U. (2008). The Laboratory Challenge: Some Revisions of the Standard View of Early Modern Experimentation. *Isis*, 99(4), 769-782.
- Meinel, C. (1983). Theory or practice? The eighteenth-century debate on the scientific status of chemistry. *Ambix*, 30(3), 121-132.
- Meinel, C. (1988). *Artibus Academicis Inserenda: Chemistry's Place in Eighteenth and Early Nineteenth Century Universities*. *History of Universities*, 8, 89-115.
- Παπαπάνος, Κ. (1970). Χρονικό - Ιστορία της Ανώτατης μας Εκπαίδευσης. Αθήνα: Αμερικανικό Κολλέγιο Θηλέων Αθηνών.
- Ρεντετζή, Μ. (2010). Ο χώρος του επιστημονικού εργαστηρίου 16^{ου}-20^{ου} αιώνας. Αρχιτεκτονικές και κοινωνικές διαστάσεις. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Στεφανίδης, Μ.Κ. (1948). Εκατονταετηρίς 1837-1937 Ιστορία της Φυσικομαθηματικής Σχολής Τεύχος Α'. Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο.